

KIADATLAN PANNONIAI PROVINCIÁLIS KŐEMLÉKEK A M. NEMZETI MÚZEUMBAN

A M. Nemzeti Múzeum régiségtárának újjárendezése végre aktuálissá tette a hatalmas anyagot — közel másfélezer darabot — magában foglaló pannoniai provinciális kőtárnak újra rendezését, újból való felállítását is. Kétségtelen, hogy a mai felállítás teljesen elavult. Az öt-hat helyen szétszórt elrendezés egyáltalában nem ad sem kellő áttekintést, sem pontos képet erről a nagyszerű, páratlan gyűjteményről, amely ma minden rendszer nélkül, teljes össze-visszaságban jut a látogató elé, sőt egész sereg kőemlék teljesen elzárva rejtőzik az ú. n. lapidarium helyiségében, mely az utóbbi évtizedek alatt raktárul használtatván, mai zsúfoltságában egyes kőemlékek tanulmányozását megnehezíti, sőt lehetlenné is teszi. Azonfelül számolni kell az anyag folytonos gyarapodására is; mert csaknem minden esztendő néhány igen szép emlékekkel gazdagítja a kőtárat. Olyan felállítási formát kell tehát e gyűjtemény számára találni, mely kellő módszeres elrendezés mellett az utólag beérkező anyagnak a különböző kategóriákba való beillesztését jó pár esztendőre biztosítja.

Ezt a munkát azonban okvetlenül meg kell előznie egy másiknak: el kell készülnie a kőtár teljes lajstromának. Ennek a szigorúan tudományos apparátussal készült lajstromnak befejezése, tehát a kőtár egész anyagának megállapítása és feldolgozása után következhet csak a végleges elrendezés.

E sorok írója évekkal ezelőtt már hozzáfogott a kőtár teljes lajstromának elkészítéséhez, amely munkája eredményeként egy sorozat eddig még közzé nem tett emléket közölt különböző alkalmakkor és helyeken.¹ Más munkakört nyervén, magától értetődőleg kénytelen volt e munkájával felhagyni. Most azonban

remélhetőleg időnként ismét folytathatjuk a Régiségtár vezetőségének szíves beleegyezésével, annál is inkább, mert ez, ha a sokat emlegetett és óhajtott pannoniai kőemlékek corpusának megjelentetésére sor kerül, — pedig kell, hogy egyszer erre is sor kerül-

1. ábra. Oltárkő Dunapenteléről.

Altar aus Dunapentele.

jön, — a legterjedelmesebb kötethez, a nemzeti múzeumi anyag egybefoglalásához nélkülözhetetlen előmunkálatul fog szolgálni.

Ez alkalommal hat emléket hozok az Évkönyv olvasói elé; közülök kettő az 1913. évi dunapentelei ásátás eredményeként került a Nemzeti Múzeumba, a másik négy pedig Zsámbékról való

s részben avval a nagyértékű kelta kocsi lelettel együtt jutott a Múzeumba, amelyet boldogult Gaspartz Géza Elemér ástott ki 1914-ben, s amelyről rövid pár soros tájékoztatón kívül² mind-ezideig híjával vagyunk egy megfelelő tudományos publikációnak.

A köemlékek között csupán egy feliratos oltárkövet közlök, a többi emlék mind domborműves, amelyek a pannoniai provinciális képkincs értékes meggazdagodását jelentik.

1. *Oltárkő* Dunapenteléről (1. ábra) három darabra törve, felső balsarka, valamint a láb elülső oldala erősen csonkult. Anyaga: mészkő. Méretei: magassága: 77 cm, a fej 21 cm, a törzs 17 cm, a láb 18 cm széles; a törzs vastagsága 32 cm.

Az oltár a legegyszerűbb formájú pannoniai oltárok közé tartozik. A négyszögű talapzaton, a plinthuson meredek torusszal emelkedik az oltár törzse, amelyet kevésbé meredek torus kapcsol össze a meglehetősen keskeny oltárfővel, amelyen díszítésnek nyoma sincs. Az oltár három oldala gondosan megmunkált, míg a hátulsó kidolgozatlan, jeléül annak, hogy az oltárt eredetileg fal elé szánták.

Az oltárfőn a szokott arányos elrendezésben az O és M betűket találjuk, az I betű a csonka balsarokról hiányzik. Az oltárfő alatt a törzsen az emlék állítójának nevét és fogadalmának megjelölését tartalmazó ötsoros feliratot olvashatunk:

≡	O	M	[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo)
AR ·	R	V F V S	Aur (elius) Rufus
I P R	O	S E S V	centurio pro se su —
I S Q	V E O M		isque om —
N I B	V S		nibus
V	≡	L M	v(otum) [s(olvit)] l(ibens) m(erito)

Az oltárt tehát Juppiter Optimus Maximusnak állította Aurelius Rufus centurio úgy a maga, mint egész háznépe üdvéért.

A felirat, mint látjuk, nagyon szűkszavú s az oltár állítójának nevének s állásának kívül csak tipikus fogadalmi formulát tartalmaz. Elválasztó jelet, pontot, mindössze két ízben, ligatiót (a és

u) egy ízben találunk. Feltűnő a centuriót jelentő rövidítésjegynek — > — fordított használata.

Az Aurelius Rufus név nem tartozik a gyakoriak közé.

A Corpus névmutatója szerint mindössze három ízben: a 8118, 8316 és 10,036 számú feliratokban fordul elő. Az első emlék Kostolacról (Moesia superior), a másik kettő Radosavacról és Golubičről (Dalmatia) való. Ezekhez csatlakozik negyediknek a mienk. A felirat, mint láttuk, nem ad egyéb nézve felvilágosítást s így csak feltételezhetjük, hogy Aurelius Rufus akár Interisában, akár a közeli Dunavidéken, valamely csapatnál teljesített szolgálatot, mint centurio. Az emlék keletkezésének időpontjára a név, de még inkább a betűtípus lehet irányadó s ez alapon a Kr. u. III. századra helyezük oltárunk keletkezését.

2. Sírtábla töredéke

Dunapenteléről.³ (2. ábra.) Megvan a domborműves mezőnek körülbelül a fele s az alatta levő keskeny képszalag egyharmada; felülete aránylag keveset szenvedett.

Anyaga: mészkő. Méretei: legnagyobb magassága 124 cm., legnagyobb szélessége 61 cm. vastagsága 16 cm.

A domborműves mező felső szélén részben még látható kiemelkedő párkány az orom elválasztására szolgált. A képes mező jobb oldalát csipőig érő férfi mellkép tölti ki, A fej teljesen leverve,

2. ábra. Sírtábla töredéke Dunapenteléről.
Fragment eines Grabsteines aus Dunapentele.

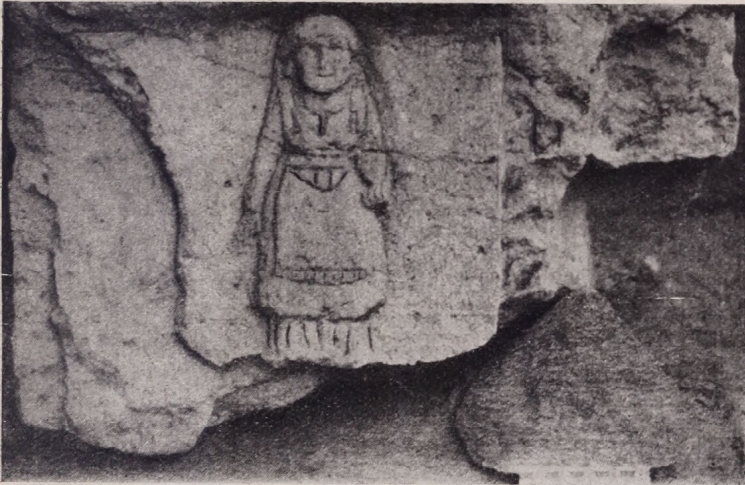
ma már csak a körvonalakat mutatja. Jobb állapotban maradt a dombormű többi része, melyből az ábrázoltnak ruházata pontosan rekonstruálható. Alul tunikát viselt, mely a dombormű alsó szélén a felsőruha kivágásánál jól látható s e fölött vastag szövetszövetből készült pænulát találunk. Ez a főleg kelta provinciákban használt ruhadarab nálunk nagy kedveltségnek örvendett, amit pannoniai köemlékeink kosztümképei is igazolnak,⁴ hol gyakran találkozunk vele. Emlékünkön a pænula szabása jól kivehető: egy darab négyszögű vagy alul lekerekített szövetszövetből készült, úgy hogy a szövet közepét kereken kivágták, hogy a fejüket kidughassák rajta, míg elől rendszerint a mell alsó végéig felhasították, hogy a szabad mozgást, menetelést ne gátolja s a tunica vagy páncél felett viselt fegyverekhez (kard, stb.) könnyen hozzáférhessenek. Szabásában és viselés módjában legjobban ami körgallérunkhoz hasonlíthatjuk. A nyaktő és a pænula felső széle között egy látszólag hasonlóan vastag szövetszövetből készült, összecsavart s a pænula alatt eltűnő kendőt látunk, mely ennek a ruhadarabnak nálunk tartozéka lehetett, legalább is minden pænulát ábrázoló emlékekünkön találkozunk vele.

A jobbkarból csak alul a pænulához simuló kezét látjuk, míg a balkar a kő felső rétegeivel együtt leválva, elveszett s csak a balkezet látjuk belőle, mely szokatlanul széthúzott újakkal nagyobb, sajnos pontosan meg nem magyarázható, még legjobban egy széthúzott irat-tekerésre emlékeztető tárgyat tart. A kisujj alatt vastagabb szövetnek, — talán a vállról szokásszerint alácsüngő kendőnek⁵ — sarka tűnik elő.

Hasonlóan értékes a pannoniai ruhaviselet szempontjából, a képes mező baloldalát kitöltő női mellkép is, amelynek azonban csaknem fele elveszett. A fejnek itt is csak körvonalait látjuk, a fülben még ott van a hatalmas lógókkal ellátott gömbalakú fülbevaló nyoma s a mellkép meglevő felének felülete is elmosódottabb az előbbinél. De azért jól megfigyelhetjük a nyak alatt a tipikus kettős — egy újjas tunikaszerű alsóruhából s egy újjatlan felsőruhából álló — pannoniai viseletet. A felsőruha megtűzésére szolgál a balvállon látható hatalmas fibula, melynek még díszítését is kifaragta az élethűségre törekvő mester. A mell alatt széles, spirálisokban végződő köröcskével díszített öv fogja át a ruhát. A könyökben meghajlított balkart a váll alól előbujó kendő takarja, mely széles ráncokban végződik. A nő kezéről fonott,

szépformájú kosár függ alá, mely gyümölcszel (alma?) van meg-
rakva.

A gyümölcszel tele kosár motivumával több síremlékünkön találkozunk. Rendszerint a nők kezébe, karjára van adva, a mell-
képeken, mint itt is,⁶ de előfordul egy síremlékünkön mint ön-
álló oromdísz,⁷ más két emlékünkön pedig griffel és párduccal
kapcsolatban.⁸ Jelentősége aligha lehet más, mint a többi, nők
kezébe adott és a női foglalkozással szorosan összefüggő tárgyé
(orsó, pohár, ékszerdoboz stb.).

3. ábra. Az előbbi sírkő részlete.

Teil des vorigen Grabsteines.

A képes mező elveszett részén legalább még egy alak volt
ábrázolva, aki balkezeivel a nő vállát ölelte át, öt újját a fibula
szomszédságában láthatjuk. Mivel ez a motívum házastársak,
továbbá szülők és gyermekek között egyaránt szokásos volt, bi-
zonyos, hogy a két meglevő s minden valószínűség szerint házaspárt
ábrázoló alak mellett leányuk vagy fiuk mellképe volt harmadiknak
kifaragva.

A képes mezőt az alatta levő keskeny képszalagtól széles
párkány választja el. A képszalagból csupán a szokásos pannóniai
áldozati jelenet egyik szereplője, a triposzhoz járuló asszony alakja,
maradt meg (3. ábra). A viszonylag jó állapotban lévő dombormű

csaknem fotografikus hűséggel örökíti meg a pannoniai népies női ruházatot, s így méltán állítható az e genreban legtöbbször emlegetett, disznófőt tartó «dunaföldvári menyecske» mellé.⁹

Ez is fejkendőt, továbbá lábfejig érő, szűkűjű, puhaszövetű alsóruha fölött vastagabb szövetű, rövidebb, újjatlan lefelé bővülő felsőruhát hord, melyet a két vállon jellegzetes pannóniai fibula tart. Derekát öv szorítja át s ezen alul rövid, rojtos kötényt visel, mely kissé lecsúszva, az öv alatt a felsőruha redőit láttatja. Így tehát a pannóniai női viselet egyik eddig sokat vitatott, de úgy látszik lényeges alkotó része, a kötény evvel a relieffel vonul be megtámadhatatlan bizonyossággal a pannoniai nők garderőbejába és vele sok eddig kellőképpen meg nem fejtett pannoniai kosztümkép találhat helyes magyarázatra.¹⁰ Jobbkarja a test mellett lecsüng, félig felemelt balkezeiben az áldozati asztalra helyezendő tárgyat tart.

Síremlékünk mai siralmasan töredékes állapotában is tanúságot tesz arról, hogy egyike volt a jobban és szebben kidolgozott, nagyméretű pannoniai síremlékeknek, mely még így is sok értékes tanúsággal szolgál a pannoniai ruhaviselet kérdésében. Emlékünk keletkezésének idejét a Kr. u. III. század közepénél későbbre nem mernők helyezni.

3. *Két oldalán domborművel díszített aedícula-fal* Zsámbékról.¹¹ (4. és 5. ábra). A fal az ábrázolt alakok fejének szétzúzástól és leverésétől eltekintve, teljesen ép. Anyaga: mészkő. Méretei: magassága 164. cm, szélessége 77 cm, vastagsága 16 cm.

Az aedícula-fal szemközti keskeny oldala pillérszerűen, antae módjára van kiképezve. A hatszorosan tagolt láb fölött a pillértörzset két végigfutó barázdával tagolják. A barázdák alsó felét pálcátagokkal töltik ki. A pillerfőt egymásfölött két sorban levelekből s ezek fölött levelek közé foglalt medaillonból álló díszítés borítja. A pillérszerű kiképzés az oldalakra is kiterjed; itt a láb és a fej teljesen azonos módon van tagolva és díszítve, a pillér törzse ellenben a teljesen síma s csupán kiemelkedése által választott el a mélyebben fekvő domborműves mezőktől. A pillér tagolása, különösen a pillérfő kiképzése ugyanazon séma szerint történt, mint aminőt síremlékeink levélkelyhez oszlep és pillérfőin láthatunk; amelyekben a korinthusi oszlopfőnek provinciális ügyetlenséggel való utánzására ismerhetünk.¹²

Az aedícula-fal mindkét oldalán magasan kiemelkedő dom-

4. ábra. Aedicula-fal Zsámbékről. (Jobboldal.)
Aediculawand aus Zsámbék. (Rechte Seite.)

borművet találunk; jobb oldalt egy asszony, bal oldalt egy Attis van kifaragva, mindkettő egyenesvonalú, kiemelkedő konzolra állítva.

Jobboldali domborművünk (4. ábra.) a pannoniai női viselet már eddig is ismert kosztümképeihez újabb kiegészítést nem szolgáltat, de mint feltűnően épségben maradt példa, figyelmünket megérdemli. Ugyanazt a ruházatot találjuk rajta, mint 3. képünkön bemutatott reliefünkön, csak hogy itt hiányzik a kötény. A felsőruha összefogására szolgáló hatalmas fibulák itt is megvannak s a két ruha szövete közötti fentebb kifejtett különbségre itt is élesen rámutat a redőzet különbözőségével kőfaragónk. Hajviselet szempontjából az erősen összezúzott fejből következtetéseket levonni merész dolog lenne. Asszonyunk maga előtt mindkét kezével ékszeres ládikát tart, ami kedves tárgy volt a pannoniai síremlékek domborművein.¹³

Ez a ruhaviselet, melynek, ez alkalommal két példányával ismertettük meg olvasóinkat, teljességgel Noricum és Pannonia területére szorítkozik,¹⁴ s éppen annyira a kelta lakosságnak nemzeti hagyományaihoz való ragaszkodását jelenti, mint azt az ú. n. pannoniai fibulák s a feltűnően különös rajzú, ornamentális bronzveretek tekintetében is látjuk. Az itt ábrázolt emlékek tehát az öltözködésben a sajátosan kelta ízlést örítették meg számunkra, mint pl. kocsileleteink a kelta kocsigyártás terén megnyilvánult és az ó-korban méltán elhíresült találékonyságnak és ügyességnek a képviselői.

Baloldali reliefünk (5. ábra) a lábát keresztbe tevő, balkezeivel pedumra támaszkodó, állát jobbkezeivel feltámasztó *Attist* ábrázolja, ki derékon átkötött tunikában, jobb vállán összekapcsolt s hátán lehulló köpenyben és a lábán sáruval áll előttünk. Ha nem tudnók, hát Attis jelenléte bizonyossá tehetne bennünket a felől, hogy sepulchrális emlékekkel van dolgunk. Attis alakja ugyanis, mint a feltámadás szimboluma került a síremlékekre, amely szerepre Magna Mater ifjú kedvesét az ő évenkénti megújulásáról szóló mítosza tette alkalmassá. A pannoniai síremlékeken is hosszú sor analógiát idézhetünk a kőbefaragott Attisokra, mert a motívum igen kedveltnek látszik.¹⁵ Emlékünk keletkezését az ábrázolások alapján a Kr. u. II. század első felére tesszük.

Kölapunk minden bizonnyal sírkápolnához tartozott. Ezek a háromfalú, előlről nyitott, felül tetővel és akroterionokkal lezárt

5. ábra. Aedicula-fal Zsámbékről. (Baloldal.)
Aediculawand aus Zsámbék. (Linke Seite.)

sírépületek igen kedveltek lehettek Pannoniában, legalább az eléggé nagy számmal előkerült hasonló emlékek ezt látszanak igazolni. Sajnos Pannonia területén még nem sikerült sem egy teljes ilyen épület feltárása, sem egy ilyennek összeállítása. Ilyen *aediculák*hoz tartozhattak azok a meglehetősen primitívül, körülbelül életnagyságban kifaragott férfi- és nőruhás szobrok is, melyekkel elvértve a Nemzeti Múzeumban, Aquincumban s egyéb vidéki múzeumunkban találkozunk; feltűnő ezeknél a csaknem magas-reliefszerűen való, szobrokhoz nem igen illő, lapos kidolgozás, mely alkalmassá tette őket arra, hogy a főfal elé állítva, a sirkápolna hatását öregbítsék.¹⁶

Aediculafalunknak kétségkívül az Attisszal diszített oldala volt a külső része, mert a szemközti külső oldalon ábrázolt Attisszal együtt így felelhettek meg legjobban sírörző-és szimbolikus szerepüknek. Ezt igazolja különben a jobb oldalon hosszában végigfutó s kőfalunknak egy másik kőlappal való összeillesztését igazoló, alig kiemelkedő perem is.

4. *Kocsit és lovast ábrázoló töredékes kőtábla, Zsámbékról* (6. ábra). A három darabra törött kőtábla közepe elveszett, de a megmaradt rész összetartozása kétségtelen. Anyaga: mészkő. Méretei: magassága 52 cm, szélessége a két darabnak 54 és 49 cm, vastagsága 14 cm.

A meglehetősen roncsolt felületű, durván kifaragott kőtáblán jobbra haladó kocsit és utána léptető lovast látunk. A szekér elé fogott két lónak csak elülső része maradt meg; mesterünk felemelt bal mellső lábbal faragta ki őket, a tovahaladás kifejezésére. A lovak ábrázolása minden elevenségnek híjával van, de nyakukon még tisztán felismerhető a járom, amelybe fűzött gyep-lővel igazgatták őket. A négykerékű kocsi, melynek elülső része az első pár kerék felével s a kocsiiüléssel együtt hiányzik, az utazókocsik sorába tartozik: három oldalról zárt, felül jól kiugró ernyő fedi az utasokat az idő viszontagságai ellen. Az ernyő alatt kuporgó alakot látunk. A kocsi után lovas léptet. Lova az előbbiekhöz hasonlóan «lépés közben» van ábrázolva, a lovason még felismerhető a rövid tunika, s a hátul kilebbenő köpeny (sagum). A teret mesterünk alul bevéssett vonallal jelezte.

Kétségtelen, hogy a kőtábla a pannoniai kőfaragó-művészet kedvenc motívumát örökítette meg a reliefen. A szekér és az utána léptető lovas igen sok síremlékünkön és egyéb domborműveinken

6. ábra. Kocsit és lovast ábrázoló töredékes kőtábla Zsámbékról.
Fragmentierte Steinplatte mit Wagen und Reiter aus Zsámbék.

látható. A kocsi típusa azonban már a ritkábban előforduló ábrázolások közé tartozik. Az itt ábrázolt utazószekér: a raeda különben a kelta provinciákból kiindulva mindenfelé közkedveltségnek örvendett s egy ilyennek a képét őrizte meg emlékünkön kívül egy töki kőlapunk, s még szebb képet ad róla egy Mária-Saalban (Karinthia) befalazott kőemlék.¹⁷

5. Vadkan(?) vadászatot ábrázoló domborműves kőlap Zsámbékról (7. ábra). A durva provinciális munkájú relief felülete erősen roncsolt, egyébként ép. Anyaga: mészkő. Méretei: magassága 52 cm,

7. ábra. Vadkan(?) vadászatot ábrázoló domborműves kőlap Zsámbékról.
Steinplatte mit Eberjagd (?) aus Zsámbék.

szélessége 125, vastagsága 14 cm. A kölap baloldalán hatalmas fatörzs áll, lombos ágakkal. Jobbra vadállatot, talán vadkant látunk, mely nekiszegzett fejfel védekezik két rátámadó, karcstű testű kutya harapásai ellen. A kép jobb oldalán vágató lovas jobbjával magasra emelt lándzsával készül a vadnak a halálos döfést megadni. A lovason rövid, felsőcombígg érő ruha s hátul messze kilengő sagum van, baljával a ló kantárját fogja. A vágatás közben ábrázolt ló, noha aránytalanságokat, mutat sikerült alkotás. Kőfaragónk a pannoniai szobrászatot jellemző hűséggel faragta ki a ló szerszámzatát: a kantárt, a szűgyelőt, a nyereg-takarót s a farhámshíjat. Alul a tér az előbbi domborműhöz hasonlóan bevéselt egyenes vonallal van jelölve. Az előbbi relieffel szemben ez a jelenet már több elevenséget mutat. Legkevesebb sikerült a megtámadott vad ábrázolása, annál jobb a két rárontó kutya, melyek közül az egyik a vad mellét, a másik a hátsó combját harapja.

A kutyája vagy kutyái kíséretében vadászó vagy vadászatra kivonuló lovas kedvenc tárgya a pannoniai szobrászatnak. Nem is próbáljuk meg az analógiákat összeállítani, mert úgysem volna rá helyünk.¹⁸

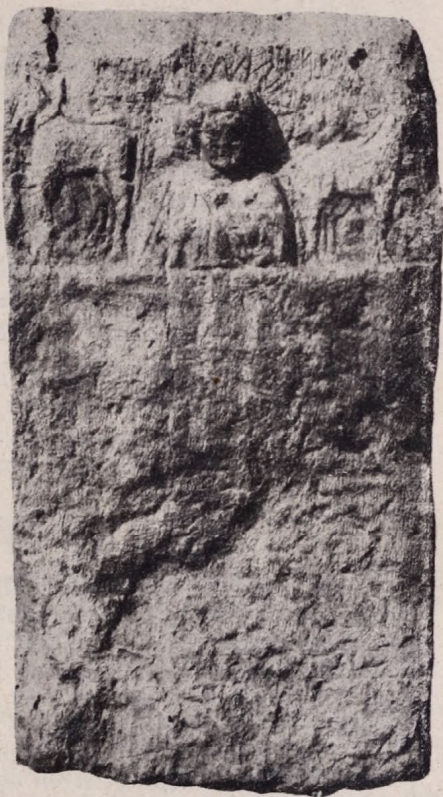
A két relief anyagával, méreteivel, kidolgozásmódjával eredetileg kétségtől elválaszthatatlan: valamely Kr. u. I. század végétől, II. század elejétől származó sírépület díszítéséül szolgált. Ezeknek a motívumoknak: a szekérnek és utána léptető lovasnak, a vadászatra menő vagy vadászó lovasnak egyazon reliefen, vagy egyazon épülethez tartozó domborműveken való egybekapcsolását már más alkalmakkor is láttuk. Itt csak egyetlen példára hivatkozom, a dunapentelei ásatások alkalmával előkerült — sajnos töredékes — kettéosztott reliefre,¹⁹ melynek egyik felén kutyájával nyulat űző lovas, másik felén nyitott szekeret látunk.

6. *Domborműves kődúc Sol képével Zsámbékról* (8. ábra). Anyaga: mészkő. Méretei: magassága 79 cm, szélessége 45 cm, vastagsága 33 cm. A hasábformájú, roncsolt felületű, de eléggé ép kődúc elülső oldalának felső harmadán foglal helyet a relief (magassága 27 cm). Középpüzt szembenéző fiatal férfi mellképét látjuk. Vállain köpeny van, jobbjában ostort, baljában gömböt tart maga előtt; feje körül sugárkorona nyomai. Jobbra és balra kifelé fordult fejfel két-két lovat látunk, a baloldalnak nyakán még ott látjuk a gyeplőt, amellyel kormányozzák őket. A sugár-

korona, az ostor, a földgömböt jelképező golyó s végül a kétfelé osztott négyesfogat kétségtelenné teszik, hogy Deus Sol Invictus ábrázolásával állunk szemben. A különösen a Kr. u. III. századtól kezdve nagyon elterjedt tiszteletnek örvendő istenségnek ²⁰ Pannoniában is nagy számmal maradtak emlékei. Deus Sol Invictus dicsőségét sok-sok fogadalmi oltár hirdeti nálunk s csak legutóbb is én mutattam be egy szép formájú oltárt éppen Zsámbékról, melyet szintén ez isten tiszteletére állítottak. ²¹ Állandó szereplő az istenség azokon a fogadalmi érc- és egyéb anyagokból való táblácskákon, melyeken a misztikus «thrák lovas hős» hívei adják jelét vallási áhítatuknak. ²²

Solnak reliefünkhöz hasonló ábrázolását azonban Pannoniából nem ismerem. Szerepel Sol a tatai «Jupiteroszlop» istenei között, azonban éppen ez a dombormű annyira tönkrement, hogy csak a mellékmező reliefjének tárgyából következtethettünk rá. ²³

Más provinciákban már gyakrabban fordul elő Solnak a négyesfogattal, vagy a nélkül, pusztán a mi reliefünkön is előforduló attribútumaival való ábrázolása. Így Franciaországban két relief is, egy Sensből, egy pedig Lillebonnából erősen megközelítik a mi Sol-unk típusát. ²⁴ A legközvetlenebb analógiát azonban reliefünk Sol ábrázolásához a Kr. u. III. század pénzei szolgáltatják, úgy, hogy valószínű az a föltevésünk, hogy innen nyerhette a kőfaragónk az ösztönzést Sol képének hasonló kifaragásához. Így például Probus császár (Kr. u. 276—282.) korabeli antoninianusokon

8. ábra. Domborműves kődúc
Sol képével Zsámbékról.
Steinblock mit dem Bilde Sols aus Zsámbék.

Sol teljesen hasonló ábrázolásban szerepel. A szembe futó quadriga pereme fölött egyik kezében ostorral, másikban a földgömbbel, fején sugárkoronával Sol mellképe látszik. A quadriga négy lovából kettő jobbra, kettő balra vágtat s egy-egy ló mindkét felől fejét Sol felé vissza fordítja.²⁵

Az érmeiken néha még a felhőket is ábrázolták, melyeken végighajt Sol négyesfogatával. Hasonló ábrázolások láthatók Septimius Severus érmein is.

Valószínű tehát, hogy ez esetben a pénzekben látható Sol-típus fogta meg kőfaragónk képzeletét; feladatát természetesen gyengén oldotta meg, s a pénzekben látható finomságokból vésője alatt semmi sem maradt. Reliefünket éppen a közeli analógiák alapján a Kr. u. III. század végére datáljuk.

Azt hisszük, nem volt felesleges emlékeinket a puplikált pannoniai köemlékek közé besoroznunk s általuk néhány értékes eredménnyel gyarapítani a pannoniai köemlékekből levonható régészeti tanulságok sorát.

Budapest, 1925. január hava.

Oroszlán Zoltán.

JEGYZETEK

¹ «Mitológiai és szimbolikus képtípusok a pannóniai síremlékeken.» Bpest, 1918. — «Újabb mitológiai domborművek Dunapenteléről a Nemzeti Múzeumban.» Arch. Ért. XXXVIII., 37—42. l. — «Kiadatlan pannóniai provinciális köemlékek a M. Nemzeti Múzeumban.» Arch. Ért. XXXIX., 1—11. l. — «Két új mitológiai relief a Nemzeti Múzeumban.» Régészeti Társulat Évkönyve I. 30—38. l.

² V. ö. Arch. Ért. XXXIV. (1914), 150—151 l.

³ Az emlék a maga egészében ez alkalommal kerül először bemutatásra. Ellenben az alsó képszalag nőalakját már közzétette Láng Margit «Die pannonische Frauentracht» című tanulmányában az Österreichische Jahreshefte 1919-iki XIX—XX. kötetében. (Beiblatt, S. 220—221, Abb. 101.)

⁴ A pænulára v. ö.: Hofmann: «Römische Militärgabsteine der Donauländer» S. 66, Fig. 45., továbbá: Hampel: «Figurális domborművek a pannóniai síremlékeken» című értekezésében a ruhadarab szabására és használatára vonatkozó részt. Arch. Ért. XXX. k., (1910) 317—325. l., hol számos emlék pænulájának leírását kapjuk. Lásd még Kuzsinszky Bálint megjegyzéseit a pænulához: Bud. Rég. IX. kötet 56—57. lapjain, egy aquincumi emlékekkel kapcsolatban, továbbá: Arnold Schober: «Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien» (1923) című művének 176. lapját. A legjobban őrizte meg számunkra a paenula képét a berlini Altes

Museumnak Pozzuoliból származó 887. számú reliefje, mely egy Trajánus korából való ismeretlen rendeltetésű emlék része volt, melynek egyéb reliefes lapjai 1908-ban Pozzuoliba ásatás közben előkerülvén, ma a Pennsylvanai University Museumában, Philadelphiában található. A berlini kőlapon fiatal római harcos van kifaragva tunicában, melyet bőr-öv tart a derekán össze, paenulában, felfegyverkezve lándzsával, karddal és kis kerek pajzsával. V. ö. E. Hübner: Relief eines römischen Kriegers in Museum zu Berlin. (26. berlini Winckelmannprogramm. 1866.) és I. Sieveking: Römischer Soldatenrelief (Sitzungsberichte der bay. Akad. d. Wissenschaften, 1919.) hol az emlék képe is látható.

⁵ Lásd ad analogiam a lelógó kendőre a Dunapenteléről való, ötös csoportot ábrázoló emléket, Hampel: «Intercisa emlékei». Arch. Ért. XXVI. 257. l., 34. ábra.

⁶ L. Hampel: A Nemzeti Múzeum legrégibb pannóniai sírtáblák 27., 54. és 64. számát. Bud. Rég. V. 163. l. és VII. 154. l. Arch. Ért. XXVIII. 347. l. és XXX. 337. l. 34. ábra., stb.

⁷ Arch. Ért. XXX. 337. l., 34. ábra.

⁸ Két szombathelyi síremléken. Az egyik kiadatlan, a másikat l. Arch. epigr. Mitteilungen aus Österreich II. S. 11. — Lásd még Schober: id. m. S. 164., és Oroszlán Z.: «Mitológiai és szimbolikus képtípusok a pannóniai síremlékeken», 52—53. l., hol a motívum szimbolikus jelentésével és eredetével is foglalkoztam.

⁹ Hampel: Ókori világ. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról. 224. l., IX. tábla.

¹⁰ V. ö. Láng Margit fentebb idézett értekezésének hasonló eredményével.

¹¹ Az emlék a maga egészében most kerül először nyilvánosság elé. Ruhás női alakot tartalmazó oldalát közzétette Láng Margit fentebb idézett értekezésében az Öst. Jahresheftben.

¹² V. ö. pl.: Arch. Ért. XXX., 323. l. skv. 16., 18., 26. ábráit és Arnold Schober: id. m. S. 161—162.

¹³ L. pl.: Aicca síremlékén. (Hampel: Legrégibb sírtáblák 36. szám.)

¹⁴ Mint teljesen rokon példát emlitem meg Noricumból a klagenfurti síremlékét hasonlóan öltözött, kezében tükröt és ékszeres ládikót tartó leány reliefjével: R. Egger: «Führer durch die Antikensammlung des Landesmuseums in Klagenfurt» (1921) S. 40, Fig. 22.

¹⁵ V. ö. Oroszlán id. h. 54—55 lapján, hol az analógiákat is felsorolom.

¹⁶ V. ö. Kuzsinszky: Budapest Régiségei IX. 41. l., 53—55. l., Hekler: Forschungen in Intercisa (Öst. Jahreshefte XV. S. 189—190.) és Hampel: Intercisa emlékei. (Arch. Ért. XXVI., 250—251. l.)

¹⁷ V. ö. Hampel: Az eraviscus-nép és emlékei (Bud. Rég. IV. köt.) és Arnold Schober id. m. S. 170—171. és S. 202., hol efajta emlékeknek a mindennapi élettel való szoros kapcsolatára meggyőző bizonyítékok olvashatók.

¹⁸ L. A. Schober id. m. S. 168. és S. 202., hol a képtípus variánsai, eredete s a való élettel való összefüggése bőven van tárgyalva.

¹⁹ Arch. Ért. XXVI., 258. l., 32. ábra.

²⁰ Sol imádatának és tiszteletének fokozatos elterjedéséről : Roscher : Myth. Lexicon, Bd. IV. S. 1143. ff.

²¹ Arch. Ért. XXXIX., 2. l. Itt jegyzem, hogy az oltárkő feliratát elsőnek Fröhlich Róbert tette közzé az A. É XI. (1891) 230. lapján.

²² Arch. Ért. XXIII., 305—365. l., XXV., 1—16. l., 116—124. l., XXXI., 409—425., Bud. Rég. VIII., 1—47. l.

²³ L. A. Schober : Der Götterpfeiler von Totis (Belvedere, 1924. S. 177 ff.)

²⁴ L. Espérandieu : Recueil general des Basreliefs de la Gaule-romaine t. IV., p. 67—68. No. 2858. és p. 185. No 3086.

²⁵ L. Cohen VI², 679., 681., 683. számokat.